

УДК : 159.9. [316.74:37; 316.422.42]

Бевз Галина Михайлівна

доктор психологічних наук, професор,
завідувачка відділу психології спілкування,
Інститут соціальної та політичної
психології НАПН України,
м. Київ, Україна
<https://orcid.org/0000-0003-2487-5429>
galina.bevz@gmail.com

Демиденко Євгенія Сергіївна

бакалавр психології,
здобувачка другого (магістерського) рівня вищої освіти,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
м. Київ, Україна
<https://orcid.org/0009-0006-3540-9676>
Greeneyedwitch8@gmail.com
<https://doi.org/10.33120/popp-Vol18-Year2025-221>

ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ ОСВІТИ В ІНОЗЕМНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ СУМІСНИХ СФЕР ЗНАТЬ

Вступ. Освіта, що є соціальною лабораторією розбудови суспільних стосунків, розглядається як важливий соціальний інститут демократизації. Оскільки Україна торує шлях демократичного розвитку, то видається доречним звернутися до іноземних досліджень для розширення динамічного контексту його вивчення та врахування досвіду країн з більш досконалими демократичними процесами.

Мета роботи полягає у виокремленні психологічного змісту процесів демократизації, що вивчалися в системі освіти і були висвітлені дослідниками суміжних сфер знань у закордонних англомовних наукових джерелах.

Методологія дослідження спирається на системний і трансдисциплінарний науковий підходи, що дало змогу інтегрувати знання різних дисциплін, а для опрацювання великих масивів наукової інформації було обрано цифрову бібліотеку JSTOR та штучний інтелект.

Результати. Дослідницьку базу наукових публікацій(2019–2025 роки), створену за трьома ключовими словами: «democratization», «education», «psychology», склали 303 статті, з яких для аналізу було відібрано 27. Змістовий аналіз показав динамічність і суперечливість психологічних аспектів демократизації освіти, що породжуються взаємообміном між індивідуальним і суспільним рівнями та залежать від загальної рамки суспільного функціонування.

Це, зокрема, такі аспекти: критичне мислення; довіра і повага у взаємостосунках; взаємодія через партнерство; участь і мотивація; інклюзія; психологічна підтримка; лідерство та управління; цифрова адаптація. Виокремлено шкільні демократичні практики посилення демократичних принципів співіснування людей, а також зауважено соціальні ризики відмови від демократії.

Висновки. Науковим доробком стало підтвердження нерозривності процесів демократизації на всіх рівнях її розгортання та значення участі інтересантів у набутті її якісних показників. Прикладне значення полягає у створенні перспективного бачення розбудови демократичних освітніх процесів в умовах освітньої реформи в Україні. Перспективним напрямом подальших досліджень є вивчення освітніх процесів демократизації в контексті більш широких систем, чому може слугувати трандисциплінарний підхід.

Ключові слова: освіта; демократизація; психологія; співучасть.

Halyna Bevz

PhD, Doctor of Psychology, Professor, Head of the Department of Psychology, Institute of Social and Political Psychology, National Academy of Educational Sciences of Ukraine,

Kyiv, Ukraine

<https://orcid.org/0000-0003-2487-5429>

galina.bevz@gmail.com

Yevheniia Demydenko

Bachelor of Psychology, Master's Student in Psychology,

Taras Shevchenko National University of Kyiv,

Kyiv, Ukraine

<https://orcid.org/0009-0006-3540-9676>

Greeneyedwitch8@gmail.com

PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF THE DEMOCRATIZATION OF EDUCATION IN FOREIGN STUDIES OF RELATED FIELDS OF KNOWLEDGE

Introduction. Education, as a social laboratory for shaping social relations, is viewed as a key institution in the process of democratisation. As Ukraine embarks on the path of democratisation, it seems appropriate to draw on international research to expand the dynamic context of its study and to take into account the experience of countries with more advanced democratic processes.

Aim. The aim is to identify the psychological dimensions of democratisation processes that have been studied within the education system and published by researchers from related fields in international English-language scholarly sources.

Methodology. The research methodology is based on systemic and transdisciplinary approaches, which make it possible to integrate knowledge from

different disciplines. To process large volumes of scientific data, the JSTOR digital library and artificial intelligence tools were used.

Results. The research database of scientific articles (2019–2025) was created using three keywords: democratisation, education, and psychology, and included 303 articles, 27 of which were selected for analysis. Content analysis revealed the dynamic and contradictory nature of the psychological aspects of the democratisation of education, which arise from the interaction between individual and social levels and depend on the broader framework of social functioning. These aspects include critical thinking; trust and respect in relationships; interaction through partnership; participation and motivation; inclusion; psychological support; leadership and management; and digital adaptation. School democratic practices that reinforce democratic principles of coexistence were also identified, as well as the social risks associated with the rejection of democracy.

Conclusions. The main scholarly contribution is the affirmation of the inseparability of democratisation processes at all levels of their development and the importance of stakeholder participation in ensuring their qualitative outcomes. The practical significance lies in developing a prospective vision for the advancement of democratic educational processes within the context of educational reform in Ukraine. A promising direction for further research is the study of educational democratisation within broader systems, which can be effectively explored through a transdisciplinary approach.

Keywords: education; democratisation; psychology; participation.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. У світовій перспективі процеси демократизації розглядають як прогресивний напрям суспільного розвитку і запоруку зниження суспільних ризиків. Стан розвитку демократії в різних країнах оцінюють за допомогою системи індикаторів та оприлюднюють в аналітичних звітах. Для цього встановлено світові процедури вимірювання «індексів демократії», які фіксують імовірність зростання напруженості внаслідок порушення соціально-психологічного добробуту й прав людей і які трактують у контексті гарантій світової безпеки. Особливо чутливим до збереження безпеки і мирного врегулювання життя населення країни та світу є соціальний інститут загальної середньої освіти як соціальна лабораторія розбудови суспільних стосунків прийдешнього зростаючого покоління.

Саме тому вивчення «демократії» як соціально-політичного явища перебуває у фокусі уваги дослідників різних наукових сфер і стосується різних соціальних інститутів, одним із яких є освіта. Наразі реформа загальної середньої освіти «Нова українська школа» налаштовує вітчизняну спільноту на впровадження демократичних засад у всі освітні процеси та охоплює як організаційні, так і індивідуальні рівні освіти. Системний характер реформи зауважує доцільність їх вивчення в

контексті соціально-психологічного взаємообміну, ефекти якого і будуть слугувати розумінню специфіки демократично скерованого освітнього процесу. Така постановка питання розширює наукові запити і вимагає інтегрованого підходу до вивчення процесів демократизації, де психологічні явища будуть трактуватися через більш глобальні соціальні системи та інтегруватися в предметні сфери наукових дисциплін. Тут важливо пам'ятати, що саме людина має бути в центрі всіх демократичних процесів і саме вона є їх замовником і реалізатором. Тож незалежно від сфери знань кожне дослідження з питань демократизації соціальних інститутів, зокрема освіти, можна розглядати як таке, що містить у собі певний психологічний зміст і тим самим може розширювати психологічне підґрунтя його розуміння та формувати гіпотези сфокусованих психологічних досліджень. У цьому контексті варто зауважити, що поглиблення психологічних знань щодо демократизації освіти має спиратися на трансдисциплінарний підхід як такий, що створює підґрунтя для інтеграції знань як на рівні соціальних інститутів суспільства, так і якості життя кожної окремої людини. З огляду на вищесказане видається доцільним більш широко вивчати процеси демократизації освіти як на глобальному, так і на локальному рівні, визначаючи місце психологічних знань в їх загальній системі.

Оскільки демократичні процеси мають свою історію розвитку в кожній окремій країні, то і ступінь їх вивчення теж має суттєві відмінності. Наразі Україна торує шлях до власної незалежності, а демократичні процеси починають актуалізуватися, тому варто зважати на виникнення численних перехідних станів у політиці, економіці та освіті, а також наявність зовнішніх загроз, найбільшою серед яких є нині війна. Аналітичні соціологічні звіти фіксують ці переходи як «гібридний політичний режим», «гібридна демократія» з елементами олігархічного плюралізму, де конкуренція еліт хоча й утримує певний баланс влади, але й породжує обмежувальні процеси щодо консолідації населення країни. Глобальний індекс стану демократії (International IDEA) фіксує щодо України середні показники за такими категоріями, як-от представництво, права та участь, але низькі – у верховенстві права. За даними демократичного індексу (EIU – Economist Intelligence Unit) за 2023 рік, Україна з показником 3,23 (з 8,0) посідає 86-те місце серед 167 країн і класифікується як «гібридний режим» – краще, ніж Замбія, але гірше за Молдову. Індекс демократії «Freedom House» у 2023 році оцінював Україну як «частково вільну» (3,36), підкреслюючи прогрес щодо децентралізації, але все ще з не вирішеними проблемами корупції та свободи засобів масової інформації (Democracy Index, 2023; International IDEA, 2023; Freedom House, 2023).

Тож, спираючись на сказане вище, а також беручи до уваги показники «індексів демократії» як координат світових процесів демократії, видається доречним провести аналіз представлення психологічних аспектів процесів демократизації щодо загальної середньої освіти з опорою на здобутки інших наукових сфер. Оскільки дослідження процесів демократизації більшою мірою представлені переважно в закордонних англомовних наукових журналах, то зосередимо увагу саме на них.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання цієї проблеми і на які спирається автор; виокремлення нерозв'язаних частин загальної проблеми. Не видається дивним, що найбільше досліджень з питань демократії зазвичай проводиться в політології та соціології як основних дисциплінах її вивчення, а також у праві та філософії. Предмет цих досліджень стосується як світових процесів загалом, так і локальних, тобто окремих країн світу (Democracy Index, 2023; International IDEA, 2023; Freedom House, 2023). Утримуючи фокус уваги на демократичних процесах загалом як системній рамці впровадження демократичних засад в освіті (тут – загальній середній освіті), ми зосередили свою увагу на виокремленні у них тих психологічних аспектів, які свідчили б про зв'язок з ними. Утім, маємо наголосити, що навіть сучасні наукові знання все ще не охоплюють увесь спектр процесів демократизації ні на глобальному, ні на локальному рівні (Кондратенко, 2023; Рубан, 2023; Чабанна, 2021). А психологічні знання в цьому контексті розглядаються або як дотичні, або як узагалі відмежовані (Бевз, 2022). Дослідники і далі залишаються в полі власної дисциплінарної сфери знань, що обмежує цілісне вивчення великих соціальних явищ, зокрема і демократизації соціального інституту освіти.

Проведений нами аналіз досліджень у сфері процесів демократизації підтвердив, що підґрунтям для створення дослідницьких гіпотез у сфері психології частково можуть стати вже згадані нами аналітичні звіти, оскільки вони здатні як інтегрувати різні сфери знань, так і описувати стан окремих соціальних явищ – і соціальних інститутів також, зокрема освітніх. Вивчаючи зазначену проблематику, ми зіткнулися з великою кількістю дослідницьких публікацій, які неможливо системно охопити безпосереднім науковим аналізом. Тож задля локалізації предмета нашого дослідження ми скористалися програмою штучного інтелекту Grok для пошуку, відбору та групування даних дослідження з подальшим аналізом зібраної бази даних згідно з визначеною метою. Результати цього аналізу і буде представлено в цій статті.

Мета нашої розвідки полягала у виокремленні психологічного змісту процесів демократизації, які вивчали в системі освіти і висвітлювали дослідники різних сфер знань у закордонних англомовних наукових джерелах упродовж 2019–2025 років.

Виклад основного матеріалу дослідження. Пошук закордонних англомовних наукових статей, опублікованих у період з 2019 по 2025 роки, здійснювався за трьома ключовими словами: «democratization», «education», «psychology». Для пошуку було використано цифрову бібліотеку JSTOR, засновану ще 1994 року президентом Принстонського університету Вільямом Г. Боуеном, щоб забезпечити викладачам, студентам і дослідникам швидкий доступ до академічних журналів, а також для збереження наукових публікацій у цифровому форматі.

Дослідження передбачало чотири етапи. На першому етапі було здійснено пошук опублікованих наукових досліджень за вищезгаданими ключовими словами. На другому етапі проведено аналіз анотацій, що дало змогу створити перелік статей для подальшого їх детального опрацювання та аналізу як третього етапу дослідження. Четвертим був етап узагальнення напрацювань та їх оформлення як наукової статті. У такий спосіб на першому етапі організованого пошуку було відібрано 303 статті, що стосувалися різних сфер знань. Вагу кожної з них представлено в таблиці.

Таблиця

Розподіл статей відповідно до напрямів наукових досліджень

Категорія	Кількість	Частка, у %
Соціологія	188	62
Освіта	76	25
Психологія	28	9.2
Громадське здоров'я	9	2.9
Соціальна робота	2	0.6
Усього	303	100

Природно, що вивчення процесів демократизації відбувається переважно саме у сфері соціологічних знань (62%), а вже потім – щодо самої системи освіти (25%). Варто уточнити, що в згаданих галузях знань тематика і предмет цих досліджень окреслюється саме в континуумі поняття «демократія». Натомість вивчення процесів демократизації в інших сферах знань, як-от психологія, громадське здоров'я, соціальна

робота, постає переважно як дотичне й опосередковано презентується науковим доробком.

Для остаточного аналітичного огляду, результати якого представлено в цій оглядовій статті, було відібрано 27 статей. Передусім ми спробуємо розкрити ті аспекти демократичних процесів, які проявляються на рівні соціальних систем, а саме освіти і громади загалом, і які досліджують як соціальні психологи, так і науковці суміжних сфер знань. Зокрема, у контексті сприйняття демократії та її процесів хочемо звернути увагу на «двовимірну модель сприйняття демократії» (Й. Конечна-Саламатін). Перший її вимір пов'язаний з процедурами, правилами і нормами, що забезпечують дієвість демократії, а другий – з її якісними ознаками, що втілюються в матеріальному добробуті людей та якості їхнього життя. Дослідники зазначають, що сприйняття демократії відбувається під кутом зору власного повсякденного досвіду і коливається між визначеними в моделі осями – «правилами» і «якістю життя». Цей досвід потім відображається в повсякденному житті людей, а саме в очікуваннях від демократії та оцінках загального контексту нормування життя в певних соціальних системах, зокрема суспільстві і країні (Konieczna-Salamatin, 2021).

Ізраїльські фахівці Даніель Бар-Тал, Солі Веред і Шай Фуксман опублікували оглядову статтю у сфері політичної психології та освіти щодо просування демократичних процесів у системі шкільної освіти (Bar-Tal, Vered, & Fuxman, 2021). Вони звернули увагу на три ключові позиції: розвиток критичного мислення, дотримання національних пріоритетів і підпорядкування владі як такий, що визначає політичний розвиток держави. Дослідники зауважують, що в суспільствах, які потерпають від затяжних конфліктів (як-от Ізраїль), система освіти балансує між розвитком критичного мислення і підтриманням національної ідентичності. Вони припускають, що тривале перебування країни в нерозв'язаному конфлікті неминуче призводить до зіткнення змістових компонентів самої освіти: освіти, що ставить за мету підтримання національних цінностей, і освіти, спрямованої на розвиток відкритого, критичного мислення. Консервативний підхід у системі освіти посилює напруженість через створення низки національних символів і наративів, що ґрунтуються на старому досвіді, асоціюються з національною згуртованістю і трактуються в контексті вирішення завдань державної політики. Натомість ліберальний підхід щодо політичного навчання в школі, спираючись на інформаційно доступні бази, дає молоді змогу сформулювати власну думку і використати критичне мислення для вивчення фактів історії власної держави та нації. Дослідники показують, що освіта часто слугує інструментом утвердження консервативного підходу,

ускладнюючи розвиток відкритості й критичного осмислення, однак саме ці якості є ключем до побудови миру (Bar-Tal, Vered, & Fuxman, 2021). На їхню думку, з позиції державної пріоритетності націоналістична лінія все-таки «взьме гору». У такий спосіб у статті порушується дилема вибору між діалогічністю і відповідальністю щодо балансу цінностей (національних і світових) та процесів лояльності і автономії.

Дослідники університетів трьох країн (Ізраїлю, США, Ірландії) звернули увагу на наявність суперечливого зв'язку, що стосується релігійної мотивації і процесів демократизації (Bloom, Arıkan, & Vishkin, 2021). Вони припускають, що внутрішня мотивація більшою мірою пов'язана з підтриманням демократичних цінностей, тоді як зовнішня – частіше з авторитарними настановленнями. Науковці зробили висновок, що релігія не є однозначною перешкодою або спонукую до підтримання демократії – усе залежить від типу релігійної мотивації і суспільно-політичного контексту. Схожого висновку дійшов і М. Гофман, який досліджував релігійні громади Лівану. Він довів, що релігійна громада буде підтримувати демократичні напрями розвитку суспільства лише тоді, коли вони узгоджуватимуться з інтересами цієї громади. Якщо демократичні інститути будуть корисними для певної релігійної громади, вона їх підтримуватиме, і, навпаки, відкидатиме, якщо буде ризик позбавлення її певних пільг і привілеїв (Hoffman, 2020).

Ще одну суперечність, коли йдеться про розбудову демократичних процесів в окремій країні та світі, описав у своїй статті Девід Редлоу. Він аналізує загострення ситуації щодо академічної свободи в Туреччині після спроби державного перевороту у 2016 році, а також під час розгортання руху «Академіки за мир». Описуючи репресивні механізми (масові звільнення викладачів, призначення ректорів без виборів тощо), дослідник звертає увагу на роль міжнародної академічної спільноти, зв'язки з якою можуть помітно знижувати ризики «інтелектуального вимирання» і посилювати протидію антидемократичним діям уряду (Redlawsk, 2021).

Певна суперечність простежується в науковому діалозі двох дослідниць – М. Геллман і Дж. Діксон. Обидві наголошують на тому, що пам'ять про минуле є не лише питанням історії, а й може стати потужним політичним інструментом сьогодення. Так, М. Геллман описує, як етнічні меншини в Мексиці, Туреччині і Сальвадорі використовують стратегію поширення інформації про насильство в минулому, щоб розширити свої сьогоденні права. На прикладі Туреччини (геноцид вірмен) і Японії (Нанкінська різанина) Дж. Діксон показує, як держави змінюють або зберігають офіційні наративи про минулі звірства і як міжнародний тиск може стимулювати зміни в їхній риторичі. При цьому дослідниця звертає

увагу на те, що саме внутрішньополітичні чинники визначають, якими будуть ці зміни. Також вона говорить про важливість позиції освіти, шкільних підручників і публічних заяв у формуванні вищезгаданих процесів (Dixon, & Gellman, 2020).

Низка наукових статей стосується почуття довіри до соціальних інституцій. Так, Л. Бромме і Т. Ротмунд у своїх дослідженнях наголошують, що загальні настановлення людей щодо політики формуються на основі довіри до політичних інституцій та особистої залученості. На основі порівняльного аналізу даних, зібраних у межах Європейського соціологічного дослідження (ESS) у 26 демократичних країнах, Л. Бромме і Т. Ротмунд методом структурного моделювання вивчали, як «довіра» (trust) і «залученість» (involvement) впливають на інші компоненти політичної свідомості, як-от оцінка справедливості, задоволеність демократією, сприйняття ефективності політики тощо (Bromme, & Rothmund, 2021). Результатом було визнання їх детермінувального впливу на розвиток політичної культури суспільства. Водночас «політичну довіру» дослідники визначають як стабільний предиктор позитивного ставлення до політичної системи в усіх країнах, а значущість «політичної залученості» постає як більш варіативний чинник залежно від політичного устрою країни та актуальних суспільних процесів.

Питання значення освіти в розбудові загальної соціальної довіри присвячено також дослідження М. Естермана. Його результати засвідчують, що між цими показниками немає прямого причинно-наслідкового зв'язку, а, імовірно, прогнозований позитивний ефект буде залежати від інституційного контексту освітніх упродовжень/реформ. Дослідник з'ясував, що така інституційна норма, як-от обов'язковість освіти, хоч і просуває розвиток соціальної довіри, однак її ефекти є статистично малозначущими. Натомість зростання загальної соціальної довіри відбувається за умови переваги власних прагнень до освіти над її обов'язковістю, що можна спостерігати в ситуації належності батьків учнів до нижчої соціальної верстви та їхнього прагнення до зміни цієї ситуації (Österman, 2021). Отже, результати згаданих двох досліджень свідчать про вагомість власної активності як залученості в певний процес (освітній, політичний), що варіюється залежно від інституційного контексту.

Також низка дослідників наголошує на такому аспекті демократизації, як співучасть. Наприклад, Дж. Брайан, Дж. М. Вільямс і Д. Гріффін зазначають, що партнерство між школою, сім'єю і громадою може сприяти розвитку освітньої пружності (resilience) учнів, зокрема в державних школах, де діти часто стикаються із соціальними й

економічними викликами. Дослідники показали, як підхід, орієнтований на рівність у державних школах США, може стати основою для створення ефективної моделі співпраці між школою, родиною і громадою, а партнерство між ними – слугувати розвитку в учнів освітньої пружності (resilience). Зроблені ними висновки підтверджують, що здорове партнерство «школа-сім'я-громада» зміцнює зв'язок учнів з освітнім середовищем. А для налагодження такої співпраці в закладах середньої освіти впроваджується посада «шкільного консультанта». Потреба в такій посаді зумовлюється ще й різними обмеженнями, як-от потенційні ризики виникнення прогалин в освіті дітей, зокрема через різні можливості в доступі до освіти, етнічно-расову належність, освітній потенціал залежно від місця проживання, зокрема «місто-село», тощо. Дж. Брайан, Дж. Вільямс і Д. Гріффін стверджують, що шкільні консультанти мають унікальну можливість сприяти розвитку в учнів психосоціальної стійкості та відпорності за допомогою таких інструментів, як-от: 1) партнерство «школа-сім'я-громада», засноване на справедливості, 2) договори між батьками учнів і школою, що базуються на а) розширенні прав і можливостей, б) демократичній співпраці та в) принципах, що ґрунтуються на сильних сторонах учасників освітньої взаємодії (Bryan, Williams, & Griffin, 2020).

Питання співучасті є ключовими показниками у вимірюванні процесів демократизації, що стосується, зокрема, і здобувачів освіти. Зростання власної активності учнів старшої школи чи їх залучення з боку інших структур (державних інституцій, громадських організацій, довільних об'єднань чи певних ініціатив) пов'язують як із розширенням можливостей, так і з формуванням «соціальних рухів». Дослідники стверджують, що така активність може як паралізувати роботу освітніх закладів, так і розвивати їхні перспективні можливості. Висновок про необхідність урахування вимог соціальних рухів в освітній політиці зроблено за результатами аналізу молодіжних рухів старшокласників у Чилі, які прагнули демократичних змін в освіті (Inzunza, Assael, Cornejo, & Redondo, 2019).

В опублікованих матеріалах досліджень, які провели Б. Гарнетт, Б. Бітті, С. Коллер, М. Мур, К. Скотт, М. Мазероні і Б. Голмс, також наголошується на розумінні процесів розбудови «справжньої участі молоді» з акцентом на потенційно-прогресивних зрушеннях, а також розробленні структурних можливостей для молодіжної активності. Так, у сфері збереження здоров'я і нагляду за ризикованою поведінкою молоді серед рекомендованих форм дослідники наголошують на навчанні цієї активності через створення відповідних програм дослідницької діяльності, дані яких використовуються як відправна точка для змін щодо

стану здоров'я учасників шкільного середовища і громади (Garnett, Beattie, Koller, Moore, Scott, Maseroni, & Holmes, 2019).

У статті Дж. К. Фелнера розглядаються підходи співучасті (PAR – партисипативний) шляхом демократизації виробництва знань і сталого поліпшення здоров'я громад. Більше того, дослідник визнає, що проведення досліджень під керівництвом безпосередньо молоді є найбільш відповідною формою, що посилює можливості виходу на створення взаємовигідних практик в обраних сферах життя. Водночас дослідження не позбавлене елементів критики. Так, у контексті соціальної політики щодо збереження здоров'я критика звучить на адресу уряду США через його неспроможність залучати громадськість до предметних дискусій щодо потенційних наслідків перспективних нововведень, зокрема цифрових технологій (Felner, 2020).

Поряд з питаннями громадської участі активізуються і запити щодо соціальної згуртованості, що наскрізною ниткою проходять через сучасні дослідження, насамперед у системі освіти. Вивчаючи питання, які стають темою дебатів серед молоді в школах США, дослідники на чолі з В. Гадсденом виділяють чотири домінуючі теми: 1) освітня нерівність, 2) соціальні медіа, 3) шкільна освіта, а також 4) криміналізація за показником расової нерівності (mass incarceration) (Gadsden et al., 2019). Останнє стосується застосування суворого покарання, масових арештів, ув'язнень та закріплених практик за певними соціальними інституціями (поліція, суди, тюремна система), що криміналізують сприймання певних соціальних груп. Це означає, що молодь у своїх громадянських наративах пов'язує питання громадянськості й участі з досвідом расової нерівності, поліцією, дисципліною в школах. Вагомість «соціального включення» дослідники обґрунтовують через процеси розширення меж громадянської освіти задля здобуття громадянської компетентності та набуття здатності брати участь у суспільних і політичних процесах суспільних змін, досягненні спільних цілей та подоланні обмежень. Важливість «соціального включення» з погляду пошуку шляхів підвищення ефективного лідерства в Африці підкреслює у своєму дослідженні А. Аліє. Він зазначає, що, незважаючи на поширення сучасної освіти в країнах Африки та підготовку лідерів, дослідження не зафіксувало доказів ефективного лідерства в Африці. Дослідник пояснює «провали лідерства» тим, що воно не має зв'язку із соціальними цінностями і культурою як вагомими аспектами соціального включення (Aliye, 2020). На підтвердження цієї думки хотіли б згадати дослідження К. Хаджінса з колегами, які вивчали обізнаність студентів Детройта (США) щодо расової нерівності. Вони довели, що простого надання інформації явно недостатньо для формування у студентів прагнення до соціальної

підтримки в ситуаціях расової нерівності. Дослідники наголошують, що саме осмислення та усвідомлення соціальної нерівності є ключовими чинниками, які ведуть до формування ставлення і посилюють імовірність надання соціальної підтримки в студентському середовищі (Hudgins et al., 2024).

Значення соціальної згуртованості для стійкості громад висвітлюється в дослідженнях соціальних ризиків у ситуаціях природних катастроф, як-от землетрус і пандемія COVID-19, що аналізуються в контексті демократії. Дослідники стверджують, що і процеси мобілізації та опірності, і процеси відновлення спираються у своїй основі на показники згуртованості людей, дефіцит якої буде загострювати будь-які ознаки соціальної нерівності на всіх рівнях її прояву: побутовому, громадянському, політичному, місцевому, регіональному, національному тощо (Jewett, Mah, Howell, & Larsen, 2021). Водночас Г. Рівера-Муньйос і П. Говден-Чапман зазначають, що варто дотримуватися критичного розуміння стійкості громад як специфіки побудови стосунків між людьми в певному соціальному контексті. Вивчаючи питання відновлення житла людей у ситуації стихійного лиха, дослідники звернули увагу на посилення ризику «ерозії демократії», зокрема в ситуації, коли ці дії реалізуються лише засобами централізованої допомоги. Натомість цей ризик зникає, коли всупереч труднощам та обмеженості ресурсів члени громади не відступають й активно роблять свій внесок у своє житлове відновлення (Rivera-Munoz, & Howden-Charman, 2020). Дослідники чітко наголошують, що будь-які зміни і будь-яка допомога мають реалізовуватися з участю тих, хто їх потребує. У разі централізованих структурних втручань (як-от реформи) визначальним стане той контекст, що буде створюватися завдяки участі громад. Тут знову слід згадати результати дослідження з питань сприйняття демократії, що трактується в системі координат «інституційні правила – індивідуальний рівень щодо якості життя» (Konieczna-Salamatin, 2021).

Що ж до досліджень у сфері освіти, то варто зазначити, що вони здебільшого спрямовані на пошук нових методів, зокрема і у сфері демократизації. Ми вже представили у цьому огляді один із механізмів, а саме діяльність «шкільних консультантів». Ще одне дослідження стосується навчання демократичних навичок через спілкування, співпрацю та інформування, що дістало назву «дорадчої педагогіки». Доречність його вбудовування в освітню систему «STEM-класів» довела дослідницька команда, яку очолює Л. Рейн-Гріффіт (Rain-Griffith et al., 2020). Тому, на підтримку дослідників, можемо висувати, що потрібно розвивати соціальний капітал громад і надихальне почуття спільноти, давати змогу стейкхолдерам освіти демократично брати участь у

розробленні спільних намірів як окремих політик, зокрема щодо демократизації освіти. У цьому контексті варто звернутися до низки статей, у яких робиться акцент на прогресивній ролі освіти в процесах демократизації як щодо суспільного розвитку, так і формування особистісних якостей у здобувачів освіти. Тут ключовим чинником дослідники вважають утвердження демократичних цінностей, однак їх прояв буде суттєво залежати від наявного соціально-економічного контексту суспільного розвитку (Ahmadov, & Holstege, 2022; Leach et al., 2023).

У публікаціях, що висвітлюють тему співучасті, дослідники також звертають увагу на процеси розбудови відносин в умовах шкільного навчання. Так, Р. Флорковські, Т. Ковальські і А. Новак наголошують на поєднанні академічної і соціально-емоційної компетентності в освітньому процесі як важливому показнику демократизації відносин. Водночас вони зауважують, що опанувати цей процес дуже складно. Це можливо лише за умови створення недирективного освітнього простору, коли освітній процес базується на діалозі, взаємному слуханні, різноманітності і спільному конструюванні значень, а вчитель перестає виконувати роль «експерта, що диктує» (Florkowski, Kowalski, & Nowak, 2022). Тож провідним механізмом демократії дослідники вважають діалогічність. Наприклад, Б. Річардс розкриває значення емоцій, когнітивних процесів та групової динаміки в набутті школярами здатності до ведення якісних публічних дискусій і демократичного діалогу в школі (Richards, 2022). Так само Т. Ліч розглядає освіту як простір моделювання демократичних практик, що ґрунтуються на діалогічності і співпраці (Leach et al., 2023). На значенні особистісних рис у підтриманні демократичних соціальних інститутів наголошує Ф. Могаддам (Moghaddam, 2016), пропонуючи комплексну модель психологічних механізмів, що підтримують демократію (Moghaddam, 2016). Натомість Дж. Хочшильд і Н. Сковроніка роблять особливий наголос на мотиваційних чинниках і розвитку в учнів самооцінки як таких якостей, що формують їхню громадянську позицію в умовах демократичної школи (Hochschild, & Scovronick, 2000).

Узагальнюючи напрацювання щодо психологічних аспектів демократизації освіти, можемо сказати, що їх розглядають переважно у двох ракурсах: або в контексті сприяння демократизації, або під кутом зору ризиків її порушення. Скажімо, на ризиках відмови від демократії наголошує американський психолог Л. Ньюман. Пояснюючи вибір людьми авторитарних режимів, дослідник звертається до трьох психологічних концепцій, а саме концепцій Е. Фромма, Р. Баумейстера і Б. Шварца, що фіксують три відмови людини як втечу від свободи, від самого себе і від вибору. Науковець наголошує, що в ситуації загрози і

випробувань люди прагнуть до збереження хоча б мінімальної стабільності, що може зумовити їхній вибір авторитарних режимів, які хоч і нехтують свободами, але «гарантують стабільний захист і умовну безпеку», тобто потреби виживання (Newman, 2024).

Підбиваючи підсумки проведеного аналізу, хотіли б наголосити на тому, що в процесах демократизації завжди є два рівні: перший – представлений характеристиками загальних систем життєдіяльності людини (світові, національні, локальні, масові і групові тощо), а другий – індивідуальними, що вимірюються на рівні людини і її найближчого оточення. Серед психологічних явищ, які проявляються в процесах демократизації, можна виокремити такі: критичне мислення (Sant, 2019), що набуває особливої вагомості в умовах конфліктних суспільств; релігійна мотивація як варіативний чинник підтримання демократичних практик; виклики академічній свободі; вплив колективної пам'яті про минулі насильницькі дії на політичні та освітні рішення; структурні моделі політичної довіри; освітня стійкість через партнерство між школою, родиною і громадою, співучасть та участь, діалогічність освітнього простору, взаємообмін і підпорядкованість більш загальним соціальним системам тощо. Натомість спроби систематизації та узагальнення цих явищ мають суттєві обмеження через різноманітність їх проявів, чисельність, варіативність і суперечливість. Тож для вирішення цього завдання ми знову застосували штучний інтелект (Grok), що дало змогу моделювати психологічні показники, які можуть стати ключовими в розбудові демократичної освіти в школі. За результатами проведеного аналізу виокремлено такі психологічні аспекти: критичне мислення; довіра та повага в стосунках; взаємодія через партнерство; участь і мотивація; інклюзія; психологічна підтримка; лідерство та управління; цифрова адаптація. Усі ці характеристики свідчать про взаємообмін між індивідуальними і суспільними системами, що й буде визначати спосіб співіснування людей в освітніх координатах – чи то на засадах авторитаризму, чи то на основі демократії. Водночас ще раз хотіли б наголосити на тому, що зовнішні межі суспільно-економічного укладу життя завжди будуть визначальними у виборі способу взаємодії (демократія-авторитаризм), а його якісні характеристики – залежати від показників участі.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Аналіз наукових досліджень, присвячених психологічним аспектам демократизації освіти, підтвердив залежність їх проявів від загальної рамки суспільного функціонування на локальному, національному і світовому рівнях. Визначено, що психологічні показники процесу демократизації освіти є динамічними і базуються на процесах

взаємообміну між індивідуальним і суспільним рівнями життя. Це, зокрема, такі: критичне мислення; довіра і повага у стосунках; взаємодія через партнерство; участь і мотивація; інклюзія; психологічна підтримка; лідерство та управління; цифрова адаптація. Показано, що шкільні демократичні практики і процеси інтеграції ініціатив школярів у громадські зміни можуть посилювати процеси взаємообміну і зміцнювати демократичні принципи співіснування людей. Розглянуто також ризики відмови від демократії, що проявляються в явищі «ерозії демократії» і підміні суттєвих характеристик демократії «хибними», що є досить чутливим питанням, коли йдеться про участь школярів. Особливий наголос зроблено на важливості вивчення процесів демократизації в контексті більш широких систем, чому може слугувати трансдисциплінарний підхід. Саме цей напрям дослідницьких ініціатив видається нам найбільш перспективним з огляду на глобальну природу явища демократизації освіти.

Список використаних джерел

Бевз, Г. М. (2022). Трансдисциплінарний підхід у психологічних дослідженнях реформи освіти як складного явища. *Вісник післядипломної освіти. Серія «Соціальні та поведінкові науки»*, 22(51), 28–46. [https://doi.org/10.32405/2522-9931-2022-22\(51\)-28-46](https://doi.org/10.32405/2522-9931-2022-22(51)-28-46)

Кондратенко, О. Ю. (2023). *Україна у світових рейтингах демократії*. Київ: ППіЕнД ім. І. Ф. Кураса НАН України.

Рубан, Д. О. (2023). Методичні підходи до моніторингу місцевої демократії: Призначення, класифікація, зміст. *Економіка, управління та адміністрування*, (3), 124–130. [https://doi.org/10.26642/ema-2023-3\(105\)-124-130](https://doi.org/10.26642/ema-2023-3(105)-124-130)

Чабанна, М. (2021). Економічні аспекти індексування демократії. *Політичні дослідження*, (2), 7–32. <http://pd.ipiend.gov.ua/article/view/246129>

Ahmadov, A., & Holstege, F. (2022). Does schooling promote democracy? A meta-analysis. *Democratization*, 30(1), 57–77. <https://doi.org/10.1080/13510347.2022.2109016>

Aliye, A. A. (2020). African indigenous leadership philosophy and democratic governance system. *Journal of Black Studies*, 51(7), 727–759. <http://www.jstor.org/stable/26985217>

Bar-Tal, D., Vered, S., & Fuxman, S. (2021). Between open-minded critical thinking and closed-minded allegiance: Educational tensions in societies involved in intractable conflict. *Political Psychology*, 42, 3–28. <http://www.jstor.org/stable/45419848>

Bloom, P. B.-N., Arikan, G., & Vishkin, A. (2021). Religion and democratic commitment: A unifying motivational framework. *Political Psychology*, 42, 75–108. <http://www.jstor.org/stable/45419850>

Bromme, L., & Rothmund, T. (2021). Trust and involvement as higher-order factors of general attitudes towards politics: Testing a structural model across 26 democracies. *Political Psychology*, 42(6), 1071–1090. <http://www.jstor.org/stable/45419253>

Bryan, J., Williams, J. M., & Griffin, D. (2020). Fostering educational resilience and opportunities in urban schools through equity-focused school–family–community partnerships. *Professional School Counseling*, 23(1), 1–14. <https://www.jstor.org/stable/27135725>

Democracy Index. (2023). *Economist Intelligence Unit*. <https://www.eiu.com/n/campaigns/democracy-index-2023/>

Dixon, J. M., & Gellman, M. (2020). Review of Democratization and memories of violence: Ethnic minority rights movements in Mexico; Dark pasts: Changing the state’s story in Turkey and Japan. *Political Psychology, Narratives, contention, and the politics of memory*, 41(6), 1173–1180. <http://www.jstor.org/stable/45379094>

Felner, J. K. (2020). «You get a PhD and we get a few hundred bucks»: Mutual benefits in participatory action research? *Health Education & Behavior*, 47(4), 549–555. <https://www.jstor.org/stable/48625464>

Florkowski, R. W., Kowalski, T., & Nowak, A. (2022). The Rogerian student-centered learning approach and the democratization of education. *Polish Sociological Review*, 218, 273–288. <http://www.jstor.org/stable/27249691>

Freedom House. (2023). *Freedom in the world 2023*. <https://freedomhouse.org/report/freedom-world/2023>

Gadsden, V. L. et al. (2019). Civic knowledge, engagement, and participation narratives of youth of color in urban schools. *Peabody Journal of Education*, 94(1), 78–96. <https://www.jstor.org/stable/48544030>

Garnett, B., Beattie, H., Koller, S., Moore, M., Scott, K., Maseroni, M., & Holmes, B. (2019). Participatory survey data analysis as catalyst for empowering youth as school health change agents. *Health Promotion Practice*, 20(4), 483–488. <https://www.jstor.org/stable/27008466>

Hochschild, J. L., & Scovronick, N. (2000). Democratic education and the American dream. In L. McDonnell & M. Timpane (Eds.), *Rediscovering the democratic purposes of education* (pp. 1–25). University Press of Kansas.

Hoffman, M. (2020). Religion, sectarianism, and democracy. *Political Behavior*, 42(4), 1169–1200. <http://www.jstor.org/stable/48694286>

Hudgins, K., Benson, E., Carr, S., Simington, J., Walker, Z., Cruz, J., Hutchings, V., Lewis, E., Ostfeld, M. C., & Young, A. (2024). Crafting Democratic Futures: Understanding Political Conditions and Racialized Attitudes Toward Black Reparations. *RSF: The Russell Sage Foundation Journal of the Social Sciences*, 10(3), 49–68. <https://www.jstor.org/stable/48775332>

International IDEA. (2023). *The global state of democracy 2023*. <https://www.idea.int/gsod/2023/chapters/global>

Inzunza, J., Assael, J., Cornejo, R., & Redondo, J. (2019). Public education and student movements: The Chilean rebellion under a neoliberal experiment. *British Journal of Sociology of Education*, 40(4), 490–506. doi:10.1080/01425692.2019.1590179

Jewett, R. L., Mah, S. M., Howell, N., & Larsen, M. M. (2021). Social cohesion and community resilience during COVID-19 and pandemics: A rapid scoping review to inform the United Nations research roadmap for COVID-19 recovery. *International Journal of Health Services*, 51(3), 325–336. <https://www.jstor.org/stable/48624724>

Konieczna-Sałamatin, J. (2021). The meaning of democracy. *Polish Sociological Review*, 214, 145–162. <http://www.jstor.org/stable/27093103>

Leach, T., Collet-Sabé, J., Tort, A., Simó G.N. & Clarke, M. (2023). The role of education in a democracy: continuing the debate. *Oxford Review of Education*. 50, 1–15. 10.1080/03054985.2023.2239702

Moghaddam, F. M. (2016). Introduction. In F. M. Moghaddam, *The psychology of democracy* (pp. 3–20). American Psychological Association. <https://doi.org/10.1037/14806-001>

Newman L. S. (2024). Of course people can reject democracy: psychological perspectives. *Frontiers in Social Psychology*, 2:1461701. <https://doi.org/10.3389/frsps.2024.1461701>

Petersen, A., Tanner, C., & Munsie, M. (2019). Citizens' use of digital media to connect with health care: Socio-ethical and regulatory implications. *Health*, 23(4), 367–384. <https://www.jstor.org/stable/26739145>

Rain-Griffith, L. et al. (2020). Deliberative democracy. *The American Biology Teacher*, 82(7), 453–462. <https://www.jstor.org/stable/48734672>

Redlawsk, D. P. (2021). Academic freedom under attack in Turkey: 2019 presidential address, International Society of Political Psychology. *Political Psychology*, 42(6), 901–921. <http://www.jstor.org/stable/45419244>

Richards, B. (2022). Psychological phenomena in democratic deliberation. *DelibDem Journal*, 4(1), 45–62. https://www.researchgate.net/publication/359747165_Special_Issue_Psychological_Phenomena_in_Democratic_Deliberation

Rivera-Muñoz, G., & Howden-Chapman, P. (2020). Structural adjustment and community resilience: The case of postdisaster housing recovery after the Canterbury earthquakes of 2010 and 2011. *Health Education & Behavior*, 47(6), 805–815. <https://www.jstor.org/stable/48625529>

Sant, E. (2019) Democratic Education: A Theoretical Review (2006–2017). *Review of Educational Research*, 89 (5), 655–696.

Referens

Ahmadov, A., & Holstege, F. (2022). Does schooling promote democracy? A meta-analysis. *Democratization*, 30(1), 57–77. <https://doi.org/10.1080/13510347.2022.2109016> (in English)

Aliye, A. A. (2020). African indigenous leadership philosophy and democratic governance system. *Journal of Black Studies*, 51(7), 727–759. <http://www.jstor.org/stable/26985217> (in English)

Bar-Tal, D., Vered, S., & Fuxman, S. (2021). Between open-minded critical thinking and closed-minded allegiance: Educational tensions in societies involved in intractable conflict. *Political Psychology*, 42, 3–28. <http://www.jstor.org/stable/45419848> (in English)

Bevz, H. M. (2022). Transdystyplynarnyi pidkhdid u psykholohichnykh doslidzhenniakh reformy osvity yak skladnoho yavyschcha [Transdisciplinary approach in psychological research of education reform as a complex phenomenon]. *Visnyk pisladyplomnoi osvity. Seriya «Sotsialni ta povedinkovi nauky»*, 22(51), 28–46. [https://doi.org/10.32405/2522-9931-2022-22\(51\)-28-46](https://doi.org/10.32405/2522-9931-2022-22(51)-28-46) (in Ukrainian)

Bloom, P. B.-N., Arikan, G., & Vishkin, A. (2021). Religion and democratic commitment: A unifying motivational framework. *Political Psychology*, 42, 75–108. <http://www.jstor.org/stable/45419850> (in English)

Bromme, L., & Rothmund, T. (2021). Trust and involvement as higher-order factors of general attitudes towards politics: Testing a structural model across 26 democracies. *Political Psychology*, 42(6), 1071–1090. <http://www.jstor.org/stable/45419253> (in English)

Bryan, J., Williams, J. M., & Griffin, D. (2020). Fostering educational resilience and opportunities in urban schools through equity-focused school–family–community partnerships. *Professional School Counseling*, 23(1), 1–14. <https://www.jstor.org/stable/27135725> (in English)

Chabanna, M. (2021). Ekonomichni aspekty indeksuvannia demokratii [The economic aspects of democracy indexing]. *Politychni doslidzhennia*, (2), 7–32. <http://pd.ipiend.gov.ua/article/view/246129> (in Ukrainian)

Democracy Index. (2023). *Economist Intelligence Unit*. <https://www.eiu.com/n/campaigns/democracy-index-2023/> (in English)

Dixon, J. M., & Gellman, M. (2020). Review of Democratization and memories of violence: Ethnic minority rights movements in Mexico; Dark pasts: Changing the state’s story in Turkey and Japan. *Political Psychology, Narratives, contention, and the politics of memory*, 41(6), 1173–1180. <http://www.jstor.org/stable/45379094> (in English)

Felner, J. K. (2020). «You get a PhD and we get a few hundred bucks»: Mutual benefits in participatory action research? *Health Education & Behavior*, 47(4), 549–555. <https://www.jstor.org/stable/48625464> (in English)

Florkowski, R. W., Kowalski, T., & Nowak, A. (2022). The Rogerian student-centered learning approach and the democratization of education. *Polish Sociological Review*, 218, 273–288. <http://www.jstor.org/stable/27249691> (in English)

Freedom House. (2023). *Freedom in the world 2023*. <https://freedomhouse.org/report/freedom-world/2023> (in English)

Gadsden, V. L. et al. (2019). Civic knowledge, engagement, and participation narratives of youth of color in urban schools. *Peabody Journal of Education*, 94(1), 78–96. <https://www.jstor.org/stable/48544030> (in English)

Garnett, B., Beattie, H., Koller, S., Moore, M., Scott, K., Maseroni, M., & Holmes, B. (2019). Participatory survey data analysis as catalyst for empowering youth as school health change agents. *Health Promotion Practice*, 20(4), 483–488. <https://www.jstor.org/stable/27008466> (in English)

Hochschild, J. L., & Scovronick, N. (2000). Democratic education and the American dream. In L. McDonnell & M. Timpane (Eds.), *Rediscovering the democratic purposes of education* (pp. 1–25). University Press of Kansas. (in English)

Hoffman, M. (2020). Religion, sectarianism, and democracy. *Political Behavior*, 42(4), 1169–1200. <http://www.jstor.org/stable/48694286> (in English)

Hudgins, K. et al. (2024). Crafting democratic futures: Understanding political conditions and racialized attitudes toward Black reparations. *RSF: The Russell Sage Foundation Journal of the Social Sciences*, 10 (3), 49–68. <https://www.jstor.org/stable/48775332> (in English)

International IDEA. (2023). *The global state of democracy 2023*. <https://www.idea.int/gsod/2023/chapters/global> (in English)

Inzunza, J., Assael, J., Cornejo, R., & Redondo, J. (2019). Public education and student movements: The Chilean rebellion under a neoliberal experiment. *British Journal of Sociology of Education*, 40(4), 490–506. <https://doi.org/10.1080/01425692.2019.1590179> (in English)

Jewett, R. L., Mah, S. M., Howell, N., & Larsen, M. M. (2021). Social cohesion and community resilience during COVID-19 and pandemics: A rapid scoping review to inform the United Nations research roadmap for COVID-19 recovery. *International Journal of Health Services*, 51(3), 325–336. <https://www.jstor.org/stable/48624724> (in English)

Kondratenko, O. Yu. (2023). *Ukraina u svitovykh reitynhakh demokratii* [Ukraine in world democracy rankings]. Kyiv: IPIEnD im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy. (in Ukrainian)

Konieczna-Salamatin, J. (2021). The meaning of democracy. *Polish Sociological Review*, 214, 145–162. <http://www.jstor.org/stable/27093103> (in English)

Leach, T., Collet-Sabé, J., Tort, A., Simó, G. N., & Clarke, M. (2023). The role of education in a democracy: Continuing the debate. *Oxford Review of Education*, 50, 1–15. <https://doi.org/10.1080/03054985.2023.2239702> (in English)

Moghaddam, F. M. (2016). Introduction. In F. M. Moghaddam, *The psychology of democracy* (pp. 3–20). American Psychological Association. <https://doi.org/10.1037/14806-001> (in English)

Newman, L. S. (2024). Of course people can reject democracy: psychological perspectives. *Frontiers in Social Psychology*, 2:1461701. <https://doi.org/10.3389/frsps.2024.1461701> (in English)

Petersen, A., Tanner, C., & Munsie, M. (2019). Citizens' use of digital media to connect with health care: Socio-ethical and regulatory implications. *Health*, 23(4), 367–384. <https://www.jstor.org/stable/26739145> (in English)

Rain-Griffith, L. et al. (2020). Deliberative democracy. *The American Biology Teacher*, 82(7), 453–462. <https://www.jstor.org/stable/48734672> (in English)

Redlawsk, D. P. (2021). Academic freedom under attack in Turkey: 2019 presidential address, International Society of Political Psychology. *Political Psychology*, 42(6), 901–921. <http://www.jstor.org/stable/45419244> (in English)

Richards, B. (2022). Psychological phenomena in democratic deliberation. *DelibDem Journal*, 4(1), 45–62. https://www.researchgate.net/publication/359747165_Special_Issue_Psychological_Phenomena_in_Democratic_Deliberation (in English)

Rivera-Muñoz, G., & Howden-Chapman, P. (2020). Structural adjustment and community resilience: The case of postdisaster housing recovery after the Canterbury earthquakes of 2010 and 2011. *Health Education & Behavior*, 47(6), 805–815. <https://www.jstor.org/stable/48625529> (in English)

Ruban, D. O. (2023). Metodychni pidkhody do monitorynhu mistsevoi demokratsii: Pryznachennia, klasyfikatsiia, zmist [Methodical approaches to monitoring local democracy: Purpose, classification, content]. *Ekonomika, upravlinnia ta administruvannia*, (3), 124–130. [https://doi.org/10.26642/ema-2023-3\(105\)-124-130](https://doi.org/10.26642/ema-2023-3(105)-124-130) (in Ukrainian)

Sant, E. (2019). Democratic education: A theoretical review (2006–2017). *Review of Educational Research*, 89(5), 655–696. (in English)

Received: 22.09.2025

Accepted: 07.10.2025

© Бевз Г.М., Демиденко С. С., 2025. Ця стаття відкритого доступу на умовах CC BY-NC 4.0